

Pozitiwizmiň pygambersumagy: Ogýust Kont

Category: Filosofiá, Kitapcy

написано kitapcy | 24 января, 2025

Pozitiwizmiň pygambersumagy: Ogýust Kont POZITIWIZMIŇ

PYGAMBERSUMAGY: OGÝUST KONT

Soňky döwürlerde käbir kişiler we toparlar yslama garşı pozitiwizmi öňe sürüär hem-de özlerine pozitiwist hökmünde baha berýär. Pozitiwizmiň nämedigine düşünmek üçin, ilki bu akymyň esaslandyryjysy Ogýust Kontdan söz açmak gerek.

Fransuz filosofy Kont 1798-nji ýylda dünýä indi. Kakasy bankda kassir bolup işleýärdi, ejesi bolsa öý hojalykçy dindar aýaldy.

Dokuz ýaşynda ýasaýan şäheriniň kolležinde okap başlady. Uçursyz zehini bilen çalt göze ildi. On dört ýaşynda dürli sebäpler ara düşüp maşgalasyndan aýryldy we yñdarma respublikaça öwrüldi. Tertip-düzgüne eýerip ýaşamagy we häkimiyeti halamaýardy, özüne aşa bermek bilen bir hatarda hemmeleriň özüne gulak asmagyny isleýärdi.

Matematika boýunça köpleriň ýetip bilmejek üstünligine ýetdi, netijede ýaňy 16 ýaşanda Parižiniň Politehniki institutynyna ekzamensiz kabul edildi. Ol bu ýerde diňe okuň sapaklary bilen däl, dürli pikirli akyldarlaryň kitaplary bilenem içgin gyzyklandy. Okuňda Sent-Simonyň pikirlerini ýaýmaga dyrjaşdy. Kursdaşlary bilen birlikde professorlaryň birini sylaman, göwnüne degendigi we düzgün-tertibi bozýan hereketleri edendigi üçin hökümet instituty wagtlaýyn ýapdy. Kont polisiýa tarapyndan maşgalasyna tabşyryldy.

Maşgalasynyň närazy bolandygyna garamazdan Pariże dolanyp baryp, biologiya bilen gyzyklanypdyr. Sent-Simon bilen tanşyp,

ýedi ýyllap onuň ýanynda gezipdir. Onuň halypasy bilen arasynda kyrk ýaş tapawut bar eken. Emma Sent-Simonyň şägirdini buýruk berip, ytagat etdirjek bolşy, Kontyň bolsa tertipsizligi we özüne aşa ýokary baha berýän biridigi sebäpli, soňabaka oňuşman başlapdyrlar, ahyrynda her kim öz ýoluna gitmeli bolupdyr.

Kont betbagt we gowşak adam bolupdyr. Ol köçede ýatyp-turup ýören bir jelebe öýlenip, ony ýola salmaga we geçmişini unutdyrmaga dyrjaşypdyr. Maddy ýeter-ýetmezçilik, dawa-jenjel bilen dowam eden bu ýasaýsyna ene-atasy başdan razy bolmandyr. Ol dosty Walata ýazan hatynda nikalap aýalyndan gözlän zatlaryny tapmandygyny ýazypdyr, özi aýtmyşlaýyn onda «ýürek pidakärligi, häsiýet mylaýymlygy, äriniň aýdanlaryna sabyr-takat edip biljek şahsyýet» bolmandyr. Şonuň üçinem bagtly durmuş gurup bilmändir. Aýaly bilen ýaşaşyp başlan birinji ýylynda eýýäm «iň zalym duşmana-da bular ýaly betbagtlygyň rowa görülmeyejegini» ýazypdyr.

Kont gününü dolamak için «pozitiw pelpese derslerini» bermäge başlapdyr. Bu dersiň esaslary metafizikada, ýagny, imana we ynanja garşıy göstermekden ybaratdy. Onuň pikiriçe hakykatyň ölçegi metafizikadan mahrum bolmakdy. Ýagny, tejribe edip görmegiň çäklerine girmeyäm we tejribe etmek arkaly subut edilmedik hiç bir mesele adam aňyny meşgul etmeli däldi.

Kont sapak okadyp durka, birdenkä essi aýylyp, däliреýän ýaly bolardy. Çagalygyndan bări dynuwsyz okap-pikirlenip gelýändigi hem-de çepiksije aýalynyň çemesizligi onuň aklyny üýtgedipdir. 1826-njy ýylyň 24-nji aprelinde ol öýünden gaçyp gaýdýar. Söbügini sypdyrmadyk aýaly ony bir kölüň boýundan tapýar. Ol ýerde aýlanyp ýörkäler Kont ýene üýtgeýär, ýüzüp bilmeýänem bolsa köle özünü oklayar. Aýaly ony zordan diýen ýaly gark bolmakdan halas edýär. Emma ol mundan soň guduzlan ýaly bolýar, gyssagly dälihana salynýar. Yedi aýlap dälihanada ýatansoň, aýalynyň haýышy bilen öýüne dolanyp barýar. Yöne ol barybir doly düzelişmändir. Nahar iýip durka, birdenkä aş pyçagyny alyp stola sünjüpdir, käte belent ses bilen Gomerden parçalar okapdir we özünü Sena derýasyna oklajak derejä ýeten melanholik ahwallara uçrapdyr. Ol diňe 1828-nji ýylda özünü dürsäp bilipdir we 1829-njy ýylyň ýanwar aýynda täzeden ders bermäge başlapdyr.

1834-nji ýylda aýaly Konty taşlap gidipdir. Emma olar birnäge ýyllap hat alşypdyr. Baý adamlardan toplan maddy kömekleri

bilen gününü dolaýan Kont şol ýyllar özünü gowy görýänleriň we sylaýanlaryňam gaharyny getirip, howpurgadyjy çöküşlige tarap taýmaga başlapdyr. 1845-nji ýylда äri türmede oturan 30 ýaşly aýala sataşypdyr. Şol wagtyň kanunlaryna laýyklykda äriň türmedekä aýrylyşmak mümkün däl eken. Filosof bu ýaş aýala aşyk bolupdyr. Mundan beýläk ony görmese, duşuşmasa, oňa ýazmasa günü geçenokdy. Bir ýylда 181 gezek hat ýazan Klotildasy inçekesel zerarly, ertesi ýyl aradan çykypdyr.

Onuň ölüminden soň Kontyň platonik söýgüsü möwjäp, ýetjek derejesine ýetipdir. Ol indi diňe merhum söýgülisiniň ýatlamalary bilen ýaşapdyr, ony çokunarlyk derejede söýüpdir. Kont ölüñcä tegelek on üç ýyl «goraýy perişdeleriň iň ulusy» diýip atlandyran bu zenanyny ýatlamak üçin günde üç wagtyna doga okapdyr. Daň bilen 05:00-da turup, uly hormat bilen Klotildanyň dynç alýan diwanynyň öňünde dyzna çöküpdir we kyrk minuda çenli sene yzygiderliliği bilen söýgülisi bilen geçiriren pursatlaryny ýatlap, göz öňünde janlandyrmaça çalşypdyr. Bile oturan stoluna gül desselerini goýupdyr, özi üçin möhüm hasaplaýan duşuşyk günlerini belläpdır, günüň iki sagadyny söýgülisine bir tüýsli ybadat we seremoniýa bilen geçiripdir.

1849-1850-nji ýyllarda onda birnäçe geňsi duýgularyň ornandygy görülyär. Kont käbir geň-taňsy synanşyklara girişýär. Ol indi «ynsanperwerlik dini» atly pozitiw din gurandygyny yylan edipdir. Rus patyşasyna we Osmanly döwletiniň baş wezirine hat ýazyp, olary bu dine çagyrypdyr. Ol indi özünü pygamber hasaplap başlapdyr. Özüne iman edenleri dolandyrmaça dyrjaşypdyr. Uýyan wasany (ikony) bolsa ynsanperwerlikdir: Geçmiş, hal-ahwaly we geljegi bilen nazara alınan adamzada tutuşlaýyn baha berilende «Beýik barlyk» orta çykýar, muňa çokunmak we ybadat etmek gerek. Kont bu diniň guramalaryny, papalygyny, munuň ygtyýarlaryny, hatda oturjak ýerini, pozitowçi ybadathananyň meýilnamasyny, ýyllyk kalebdaryndaky 13 aýyň 13 beýik şahsyýetiň adyny götermegini, olaryň haryrasyna gurlan ybadathanalary birin-birin ýazdy. Ynsanperwerligi otuz ýaşly zenan (bu gürrüsiz, onuň Klotildasy) hökmünde suratlandyrdy. Onuň dininde ýylда 84 sany baýram günü, 9 sany gurbanlyk günü bolmalydy, çokunmak yşaratynyň ýerine başga yşaratlar edilmelidi.

Kontyň dininiňem edil ýoýulan hristianlyk ýaly «üçlügi», bu diniňem apostollary, hatda aforozlary (nälet okalmalylary)

bar. Ynsanperwerligiň iň uly ganym duşmany hökmünde şeýtanyň deregne Napoleon Bonaparta nälet okamagy ündäpdir.

Kontyň «ynsanperwerlik dini» ady bilen guran bu dini buthananyň hüjümine uçramagy bilen bir hatarda akyldarlar tarapyndan halanylmandyr. Buthana bu akymy küpür we hudaýtanamazlyk hasaplapdyr. Akyldarlar bolsa bu diniň tersine çöwrülen katoliklikdigini aýdýardylar. Žan Mari Gýuýo Kontyň dini häsiýetli sistemasyny tankyt edip, şeýle ýazypdy: «Pozitiw ylymlar bilen durmuşyň nikasyndan din dogmaýar, dini seremoniýalar başga zat bolmadyk kontizm ruh gidenden soň tende ýasaýsy saklamaga synanymakdan ybaratdyr».

Ernest Renan Kontdan söz açanda: «200 ýyl bări birnäge bilimli adamlaryň özi ýaly görüp, düşünýän hakyatlaryny ýaramaz fransuz dilinde beýan edendigi üçin Konta beýik adam diýmegi meniň gaharymy getirýär» diýyärdi.

Uly umyt-arzuwlaryň kül-külüne düşüp başlan badyna, Kontyň täzeden akly üýtgäp başlapdyr. Aň çökündisini we duýgy tolgunmasyny başdan geçiripdir. Guran pozitiw sistemasyna doly çapraz gelýän hereket bilen mistiki we metafiziki bolşy ýalyda geñsi din oýlap tapan filosof 1857-nji ýylyň 5-nji sentýabrynda ynsanperwerligiň simwoly we wekili hasaplap, «Uly barlyk» adyny befen Klotildasynyň stolunyň öñünde iň soňky seremoniýasyny ýerine ýetirip duran wagty aradan çykdy.

Jemil Meriç «Žurnalynda» Konta şeýle baha berýär:

«Kont ýigrimi ýaşynda institutdan kowlupdyr. Şol ikiarada kimdiği belli däl bor aýala çaga dogurdypdyr. Meýhana kürsäp giren ýaly sent-simonizme giripdir. Soňra başga bir jelebe sataşypdyr. Oýnaşy hökmünde gezen aýaly bilen nikalaşandan soň, dälihana giripdir, ol ýerden çykansoň dini nika gyýdyryrpdyr. Sena derýasyna özünü oklapdyr, hernä, halas edipdirler. Kyrk alty ýaşynda akly-huşy durugşansoň, otuz ýaşly başga bir jelebe duşupdyr. Kyrk ýedi ýaşynda ol aýaly-da ýitiripdir. Awtobiografiýa ýazyjylaryň biri ol biçäräni Kontyň özi öldürdi, ýalňyş dermanlary içirip öldürdi diýip ýazypdyr. Dünýä ähli ýurdunda bular ýaly adamyň orny ýa dälihana, ýa türme. Şeýle-de bolsa, Ogýust Kont düşünje taryhyň iň başynda ýerini tapypdyr».

Kontyň pikiriçe metafizikanyň geregi bolmaly däldi, onuň ýerini pozitiw ylym almalydy. Muny aradan geçen şunça wagtyň dowamında tejribe, ylym we taryh ýalana çykardy. Tersine, politiw ylym we maglumatlarymz ösdüğüce metafizika bolan

mätäçligimiz barha artýar.

Ýurdumyzda-da Beşir Fuat, Ahmet Ryza, Zyýa Gökalp ýaly birnäçe şahs pozitiwizmiň täsirinde galypdyr, özleriçe onuň wekilçiligini edipdir. Respublika döwründe bolsa, pozitiwist garaýyış iň gödek görnüşde aňlara we guramalara aralaşma mümkinçiliginı tapypdyr, göýä özbaşdak iman sistemasyna öwrülipdir: Taryha hüjüm edýänem muňa arkasyny daýapdyr, yslamyýete dil uzadanam bu garaýyşa goldanypdyr, ylym-bilim üçin, akyl-paýhas we pozitiwizm üçin hereket edýän gymmatlyklary we ynançlary ýykyp-ýumurmak isleýänler amatly pursat we mümkinçilik tapypdyr.

Kyrkynjy ýyllardan bări Türk Milli bilim ulgamynda, medeniýetinde, düşünje we sungat ugurlarynda, ýokary okuň jaýlarynda Kont giňişleýin öwrenilip gelindi. Kontyň eserlerine, biz söz bilen aýdanda «Pozitiwizmiň ylmyhalyna» aýratyn gyzyklanma bildirilipdir. «Yslam ylmyhalynyň» ýerine bu kitap neşir edilip ýaýradylipdir. Munuň netijesinde-de dar dünýägaraýyşly, adama, medeniýete, taryha ýontem we negatiw baha berýän, öz medeni gymmatlyklaryna duşman bolan geňsi aňyýet orta çykypdyr. Türk medeni durmuşynyň şeýle aňyýet zерарлы uçran ýitgisi howpurgadyjy derejä çykypdyr diýsek öte geçdigimiz bolmaz. Üstesine, pozitiwizmiň giňden wagyz edilýändigine garamazdan ylymda we tehnikada öwrenişiň, gözleg-agtaryşlaryň we oýlap tapyşlaryň bolmazlygy üstünde aýratyn durlup geçilmeli meseledir.

«Ynsanperwerlik dinini» gurmaga synanşan pozitiwizmiň pygambersumagy Ogýust Kont aslyýetinde aklyndan azaşan telbäniň biridi. Onuň durmuşy-da görüşüniz ýaly ybrat alarlyk hekaýatlardan doly.

• ÇEŞMELER

- [1] Ysmaýyl Kylyogly «Pozitiwizm», Sosial ylymlar ensiklopediyasyň içinde. «Risale» neşirýaty.
- [2] S.Haýri Bolaý «Pelsepewi doktrinalar sözlüğü», «Akçağ» neşirýaty.
- [3] Thema Larousse Ansiklopedisi. «Milliyet» neşirýaty.
- [4] «Sosiologik düşünjäniň Evreleri» Türkiýäniň «İş» bankynyň neşirýaty.
- [5] Adnan Adywar «Ylym we din», «Remzi K» neşirýaty.
- [6] Jemil Sena «Filosoflar ensiklopediyasy», «Remzi K»

neşirýaty.

[7] Orhan Hançerliogly «Rublim sözlügi», «Remzi» neşirýaty.

[8] Nihat Keklik «Filosoflaryň aýratynlyklary», «Doğuş» neşirýaty.

[9] Bedia Akarsu, «Döwürdeş pelsepe», M.E.Y.

[10] Jemil Meriç «Žurnal», «İletişim» neşirýaty.

Sefa SAÝGYLY,

professor. Filosofiýa